

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

מסעי בני ישראל בשנה הארבעים לפרשת חקת (ע"פ שעור של הרב תמיר גרנות)

א. הוא ארוך מאוד ללא סיבה סבירה, ומתנהל בשטח מדברי קשה.

ב. הוא תובע מעבר בשטחן של כמה ממלכות, ובכך יוצר סיבוכים פוליטיים ובטחוניים, כמפורט בפרשתנו (פרקים כ"ב-כ"א).

כמו כן, למרות שהמסע השני מתואר בשלושה מקומות: בפרשתנו (במדבר פרקים כ"ב-כ"א), בסדר המסעות במסעי (במדבר פרק ל"ג), ובסיפורו של משה בספר דברים (פרק ב'). באף אחד מן המקומות לא נזכרת הסיבה לשינוי תוואי המסע מזה המתוכנן בכניסה הראשונה.

שאלת התוואי אינה יכולה להיות רק שאלה טקטית או גיאוגרפית, ובשיעור זה ננסה לחפש פתרון לשאלה (על פי שיעורו של הרב תמיר גרנות) תוך השוואת שלושת תיאורי המסע של השנה הארבעים זה לזה וניסיון לעמוד על המשמעויות השונות של המסע על ידי התייחסות לתיאורים השונים. כמו כן נדון גם בשאלת מעמדם של עמי עבר הירדן וארצותיהם, כפי שעולה מתיאורי התורה את המסע בשנה הארבעים.

שחזור תוואי המסע

כבר הפרשנים הראשונים, אבל יותר מכך אחרונים - ובמיוחד אנשי המדע שמבין מפרשי המקרא - עסקו בניסיון לקבוע את התוואי המדוייק של מסע בני ישראל בשנה הארבעים, עקב כך שבין שלושת התיאורים למסע יש סתירות שקשה להביאן לידי תיאום.

בעיה מרכזית העומדת בפנינו היא הקושי לזהות חלק גדול מן המקומות הנזכרים בתיאור, אך למרות זאת יש בידנו מספיק נקודות ציון בטוחות המאפשרות לשחזר את תוואי המסע לפי כל אחד מן התיאורים. בדיונים הקיימים אודות הסתירות בין התיאורים הובלטו בעיקר השאלות הגיאוגרפיות, בעוד שבשיעור זה נתמקד בהבדלים נוספים הקשורים בהיבטים אחרים של המסע, ונתייחס לאופי השונה ולתכלית השונה של כל תיאור.

ההבדל בין המסע הראשון לבין המסע שני

בפרשת חוקת מתחילים בני דור יוצאי מצרים, דור הבנים, את מסעם לקראת כיבוש ארץ ישראל (כ', א' והלאה). זוהי התחלה חדשה ועם חדש. המסע החדש אכן נפתח בנקודה בה הפסיק לפני שלושים ושמונה שנים - בקדש¹ והיינו מצפים שהמסע לארץ ישראל ימשיך מהנקודה בה הפסיק לאחר חטא המרגלים. אלא שכאשר משווים את המסע בשנה הארבעים (במדבר כ', א' והלאה) למסע מהר חורב בשנה השניה לצאת בני ישראל ממצרים (במדבר י', י"א והלאה) רואים שקיימים ביניהם הבדלים רבים.

המרכזי שבהם נוגע לתוואי המסע. במסע הראשון עמדו ישראל בשער הארץ בקדש ברנע (עיינו דברים א', י"ט), והכיוון המיועד לכניסה לארץ היה מדרום לצפון. לכן נשלחו המרגלים מקדש ברנע שבדרום ארץ ישראל (במדבר י"ג כ"ו), "ויעלו בנגב ויבא עד חברון"

ולכן עלו המרגלים ארצה בתוואי זה: (במדבר י"ג, כ"ב) - מצפון לדרום.

הכוונה להיכנס מדרום הארץ לצפונה, דרך הר הנגב, עולה גם מדיווחם של המרגלים (במדבר י"ג כ"ט)

"ועמלק ישב בארץ הנגד והחתי והיבوسی והאמרי ישב בהר והכנעני ישב על הים ועל יד הירדן"

תחילה מופיע העמלקי, הקרוב ביותר אליהם - בארץ הנגב, ולאחר מכן מופיעים יושבי ההר לפי הסדר: החתי - שבחברון (ראה בראשית כ"ג, ג), היבوسی - שבאזור ירושלים (ראה יהושע ט"ו, ס"ג), והאמורי שבשאר ההר (ראה יהושע ה', א'; י', ה').

לעומת זאת, למסע השני תוואי שונה לחלוטין. בני ישראל מבצעים מעקף גדול ממזרח, עד שהם מגיעים לערבות מואב, ונכנסים לכיבוש ארץ ישראל ממזרח למערב (במדבר פרקים כ"ב-כ"א, ועיינו עוד לקמן).

יתר על כן, בעוד שתוכנית המסע הראשונה היא פשוטה וטבעית - להיכנס בדרך הקצרה ביותר. תוכנית המסע השני מתנהלת בתוואי תמוה ביותר, וזאת מהסיבות הבאות:

1 יש מפרשים שהבחינו בין קדש שבמדבר צין, המוזכרת בפרשתנו (כ', כ'), לבין קדש ברנע, הנזכרת בסיפור המרגלים (י"ג כ"ו) ובדברים (ב', י"ד), שבמדבר פארן (ראו רמב"ן וחזקוני על כ', א'). אולם, נראה כי מדובר באותו מקום, כפי ששמע מרש"י (דברים, א', מ"ו) וכפי שפירשו גם רבים מהאחרונים (ראו דעת מקרא בפרשת המרגלים ובפרשתנו על "קדש").

י ויסעו בני ישראל ויחנו באבת. יא ויסעו מאבת ויחנו בעיי העברים במדבר אשר על-פני מואב ממזרח השמש. יב משם נסעו ויחנו בנחל זרד. יג משם נסעו ויחנו מעבר ארנון אשר במדבר היצא מגבל האמרי פי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמרי.

7. הגעה למזרחו של הארנון (י"ג). משלוח שליחים לסיחון (כ"א–כ"ב), מתוך רצון להגיע לירדן דרך ארץ האמורי, היושבת מזרחית לחלקו הצפוני של ים המלח, ואולי צפונה ממנו (לכל היותר - עד ליבוק).

כא וישלח ישראל מלאכים אל-סיחון מלך-האמרי לאמר. כב אעברה בארצך לא נטה בשדה ובכרם לא נשתה מי באר בדרך המלך ולך עד אשר-נעבר גבלך.

8. מלחמה עם סיחון ביהץ וכיבוש כל ארצו (כ"ג–כ"ה), עד גבול עמון שלא נכבש מפני שהוא "עז" (כ"ד).

כג ולא-נתן סיחון את-ישראל עבר בגבלו ויאסף סיחון את-כל-עמו ויצא לקראת ישראל המדברה ויבא יצהר וילחם בישראל. כד ויפהו ישראל לפי-חרב ויירש את-ארצו מארנון עד-יבק עד-בני עמון פי עז גבול בני עמון. כה ויקח ישראל את כל-הערים האלה וישב ישראל בכל-ערי האמרי בחשבון ובכל-בנתיה.

9. כיבוש ארץ יעזר והאמורי הנמצא בה (ל"ב), הנמצאת מדרום ליבוק, מערבית לרבת עמון. 11. עלייה לבשן דרך ארץ יעזר והגלעד (ל"ג), מלחמה עם עוג ונצחון עליו באדרעי (אשר נמצאת מזרחית לבית שאן שבבשן) וכיבוש הבשן (ל"ד–ל"ה).

לב וישלח משה לרגל את-יעזר וילפדו בנתיה ויירש (ויורש) את-האמרי אשר-שם. לג ויפנו ויעלו דרך הבשן ויצא עוג מלך-הבשן לקראתם הוא וכל-עמו למלחמה אדרעי. לד ויאמר יהוה אל-משה אל-תירא אתו כי בידך נתתי אתו ואת-כל-עמו ואת-ארצו ועשית לו כאשר עשית לסיחון מלך האמרי אשר יושב בחשבון. לה ויכו אתו ואת-בניו ואת-כל-עמו עד-בלתי השאיר-לו שריד ויירשו את-ארצו.

10. חזרה דרומה לערבות מואב, מול יריחו (כ"ב, א'): א ויסעו בני ישראל ויחנו בערבות מואב מעבר לירדן ירחו.

נסכם את עקרונות המסע על פי פרשת חוקת:

א. המסע תוכנן להיות הישר מזרחה, ואולי היה גם ניסיון לעלות צפונה, אלא שהדבר לא יצא אל הפועל בגלל איומי העמים היושבים בספר הדרומי של הארץ, ואיום אדום.

ב. תוואי המסע כולו מתואר כתוצאה של אילוצים פוליטיים ובטחוניים: "ויצא אדום לקראתו בעם כבד וביד חזקה וימאן אדום נתון את ישראל עבור בגבולו" (פרק כ', כ"–כ"א), "וישמע הכנעני...ויילחם בישראל וישב ממנו שבי" (פרק כ"א,

1. נקודת המוצא: קדש. האירועים בקדש: מות מרים, חטא משה ואהרון, שליחת המלאכים למלך אדום (כ', א–י"ג).

יד וישלח משה מלאכים מקדש אל-מלך אדום כה אמר אחיך ישראל אתה ידעת את כל-התלאה אשר מצאתנו. טו וירדו אבותינו מצרימה ונשב במצרים ימים רבים וירעו לנו מצרים ולאבותינו. טז ונצעק אל-יהוה וישמע קלנו וישלח מלאך ויצאנו ממצרים והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך. יז נעברה-נא בארצך לא נעבר בשדה ובכרם ולא נשתה מי באר דרך המלך ולך לא נטה ימין ושמאל עד אשר-נעבר גבלך. יח ויאמר אליו אדום לא תעבר בי פן-בחרב אצא לקראתך. יט ויאמרו אליו בני-ישראל במסלה נעלה ואם-מימין נשתה אני ומקני ונתתי מכרם רק אין-דבר ברגלי אעברה. כ ויאמר לא תעבר ויצא אדום לקראתו בעם כבד וביד חזקה. כא וימאן אדום נתן את-ישראל עבר בגבלו ויט ישראל מעליו.

כלומר התוואי המתוכנן: דרך אדום (שם י"ד–י"ז). כלומר, כוונת ישראל מראש הייתה לנוע מזרחה ולהיכנס לארץ ממזרח, שכן אדום יושבת מזרחית לקדש. תכנון זה לא יצא אל הפועל בשל התנגדות אדום למעבר בני ישראל בארצו (י"ח–כ"א).

2. המסע בפועל: מקדש להר ההר (כ"ב), הנמצא מזרחית או צפון מזרחית לקדש, סמוך לגבולו של אדום (עיינו במדבר ל"ג, ל"ז).

כב ויסעו מקדש ויבאו בני-ישראל כל-העדה הר ההר. כג ויאמר יהוה אל-משה ואל-אהרן בהר ההר על-גבול ארץ-אדום לאמר.

3. מות אהרון בהר ההר (פרק כ', כ"ג–כ"ט).

4. המלחמה עם הכנעני היושב בהר הנגב בדרך האתרים, הנצחון והחרמת עריהם (פרק כ"א, א'–ג').

א וישמע הכנעני מלך-ערד ישב הנגב פי בא ישראל דרך האתרים וילחם בישראל וישב ממנו שבי. ב ויירד ישראל נדר ליהוה ויאמר אם-נתן תתן את-העם הזה בידי והחרמתי את-עריהם. ג וישמע יהוה בקול ישראל ויתן את-הכנעני ויחרם אתהם ואת-עריהם ויקרא שם-המקום חרמה.

5. נסיעה מהר ההר עמוק דרומה לכיוון ים סוף כדי להקיף את ממלכת אדום (שם), מפני סירובה למעבר ישראל בגבולה ממזרח (פרק כ', י"ח–כ"א).

ד ויסעו מהר ההר דרך ים-סוף לסבב את-ארץ אדום ותקצר נפש-העם בדרך.

אי שם בעת המסע דרומה (ויש אומרים באזור תמנע) אירע מעשה הנחשים (פרק כ"א, ה'–ט').

6. נסיעה צפונה ומעקף ארץ אדום ומואב מעבר לגבול המזרחי - אובות ועיי העברים (שם י"–י"א).

4. המקומות הבאים ברשימה הם צלמונה, פונון, אובות, עיי העברים ועד ערבות מואב (מ"א-מ"ח). עיי העברים מוכרים כבר מפרשת חוקת, והם ממזרח למואב. השאלה הגדולה היא אודות מיקומם של צלמונה ופונון. העדר האזכור של עציון גבר (הסמוכה לים סוף), דרך הערבה ואילת (הנזכרים בדברים), וזיהויים המשוער של צלמונה ופונון בחלקה הצפוני של ממלכת אדום, מצטרפים לכלל מחשבה שהתורה מדלגת כאן על המסע מדרום ושולחת את ישראל הישר מזרחה, כמו בתכנון המקורי של משה (עיינו סעיפים 2 וְאִי בפרק הקודם). ולהיפך: אזכור עציון גבר קודם ההגעה לקדש יכול ללמד על כך שהמסע דרומה נראה כעונש הקשור לנדודי ארבעים השנים, ואינו חלק מן המסע האחרון.

כלומר על פי תיאור המסע בפרשת מסעי, מזכירים את זה שבחוקת, למעט השמטת סיבוב ארץ אדום מדרום והוספת מקומות חדשים, שלא היו ידועים לנו עד כה.

המסע על פי דברים א' ב'

בספר דברים מרכז הכובד של מסע ישראל במדבר מועתק כאן אל המסע מסביב לארץ אדום, שלפי ספר במדבר היה רק בשנה הארבעים וארך לא יותר מכמה חדשים. לאחר תיאור העונש על חטא המרגלים אומרת התורה כך (דברים א', ל"ד-מ'):

(מא) וַתַּעֲנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ ה' אֲנַחְנוּ נַעֲלָה וְנִלְחַמְנוּ כָּל־אֲשֶׁר צִוֵּנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ וַתַּחֲגְרוּ אִישׁ אֶת כְּלֵי מִלְחָמָתוֹ וַתְּהִינּוּ לַעֲלֹת הַהָרֶה: (מב) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֲמַר לָהֶם לֹא תַעֲלֹוּ וְלֹא תִלְחַמוּ כִּי אֵינִי בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא תִנְגְּפוּ לִפְנֵי אֵיבֵיכֶם: (מג) וַאֲדַבֵּר אֲלֵיכֶם וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וַתִּמְרוּ אֶת פִּי ה' וַתִּזְדוּ וַתַּעֲלֹוּ הַהָרֶה: (מד) וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיֵּשֵׁב בְּהַר הַהוּא לִקְרֹאתְכֶם וַיִּרְדְּפוּ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים וַיִּפְתּוּ אֶתְכֶם בְּשַׁעִיר עֵד חֲרָמָה: (מה) וַתֵּשְׁבוּ וַתִּבְכּוּ לִפְנֵי ה' וְלֹא שָׁמַע ה' בְּקִלְכֶם וְלֹא הֶאֱזִין אֲלֵיכֶם: (מו) וַתֵּשְׁבוּ בְּקִדְשׁ יָמִים רַבִּים כִּימִים אֲשֶׁר יִשְׁבֶּתֶם: (מז) וַנִּסַּע הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יָם סוּף כַּאֲשֶׁר דָּבַר ה' אֵלַי וַנִּסַּב אֶת הַר שַׁעִיר יָמִים רַבִּים:

כלומר הנסיעה מקדש היא אחרי "ימים רבים" (פרק ב', פסוק א'), כלומר תקופה ארוכה של ישיבה במקום. כמו בתיאור בפרשת מסעי, הפניה דרומה נעשית מוקדם יותר ולא אחרי בא ישראל לקדש בשנה הארבעים; אולם, על פי במדבר יש חזרה לקדש, וליתר דיוק - קדש לא נזכרת לפני כן, ועל פי דברים הנסיעה מקדש דרומה, שנמשכה תקופה ארוכה, ממשיכה במעקף של מואב ואדום ממזרח, ואין כלל חזרה לכיוון קדש (דברים פרק ב'):

(ב) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי לֹאמַר: (ג) רַב לָכֶם סִב אֶת הַהָר הַזֶּה פָּנוּ לָכֶם צָפֹנָה: (ד) וְאֵת הָעָם צוּ לֹאמַר אֲתֶם עֲבָרִים בְּגִבּוֹל אַחֲיֵיכֶם בְּנֵי עֶשׂוּ הַיֹּשְׁבִים בְּשַׁעִיר וַיִּירָאוּ מִכֶּם וַנִּשְׁמַרְתֶּם מֵאֲדָם...

כך מוכח גם מן הפסוק המסכם את נדודי ישראל במדבר:

(יד) וְהַיָּמִים אֲשֶׁר הִלַּכְנוּ מִקִּדְשׁ בְּרַנַּע עַד אֲשֶׁר עֲבַרְנוּ אֶת נַחַל זָרְד שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה עַד תָּם כָּל הַדֹּר אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקְרֵב הַמַּחְנֶה כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לָהֶם:

נפנה כעת לשחזור שאר המסע:

א) "ויירש את ארצו מיבוק עד בני עמון כי עז גבול בני עמון" (שם כ"ד).

ג. התכלית היחידה של המסע היא להגיע, בהתחשב בתנאים הפוליטיים ובאילוצים הטקטיים, אל גבול ארץ ישראל. כיבוש האמורי וארץ יעזר אינם חלק מתוכנית המסע, אלא הם תוצאה של היעדר ברירה: כאשר הגיע עם ישראל אל מעבר ארנון אשר במדבר, הוא היה מוכרח לנסוע מערבה לכיוון הירדן, שכן מצפון ישבה ממלכת עמון החזקה. רק סירובו של סיחון לתת לישראל לעבור בארצו כפה את המלחמה ואת כיבוש ארץ סיחון, ואחר כך השלמתו בכיבוש האמורי אשר בארץ יעזר (מדרום לגלעד).

ד. אין בפרשה שום רמז לכך שיש עמים באזור שיש להם זכויות יתר על ארצותיהם, או שלעם ישראל אסור להילחם בהם מסיבות עקרוניות.

ה. העלייה צפונה לבשן וכיבושו אינם מסתברים כתוצאה של אילוץ בלבד, שהרי לפי התוכנית הכוונה להיכנס מאזור יריחו, ולמה לכבוש את הבשן? נקודה זו נבאר בהמשך.

סדר המסע על פי רשימת המסעות במסעי (במדבר ל"ג)

בפרשה זו התיאור הוא לאקוני וללא הסברים. לכן, ניתן לעקוב בעיקר אחרי התוואי הכללי של המסע, ופחות אחר האירועים המצויינים בו. חלק מן המקומות המתוארים כאן - רפידיים, מדבר סיני, קברות התאוה וחצרות (פרק ל"ג, פסוקים י"ד-ט"ז) - מוכרים לנו מסיפורים קודמים בתורה (שמות י"ז, א'; י"ט, ב'; במדבר י"א, ל"ד-ל"ה); אולם, לאחר מכן מופיעים פסוקים רבים בהם מוזכרים מקומות רבים שאיננו מכירים מתיאורי התורה הקודמים (במדבר ל"ג, פסוקים י"ח-ל"ה) והמקום הבא המוכר לנו מופיע בפסוק ל"ו - "וייסעו מעציון גבר ויחנו במדבר צין היא קדש".

לֵה וַיִּסְעוּ מֵעֵבְרָנָה וַיִּחְנוּ בְּעֵצִין גְּבַר. לו וַיִּסְעוּ מֵעֵצִין גְּבַר וַיִּחְנוּ בְּמִדְבַר-צֶן הוּא קִדְשׁ לו וַיִּסְעוּ מִקִּדְשׁ וַיִּחְנוּ בְּהַר הַהָר בְּקֶצֶה אֶרֶץ אָדוּם. לח וַיַּעַל אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן אֶל-הַר הַהָר עַל-פִּי יְהוָה וַיָּמַת שָׁם בְּשַׁנַּת הָאָרְבָּעִים לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּחֲדָשׁ הַחֲמִישִׁי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ לוט וְאֶהֱרֹן בֶּן-שֵׁלֶשׁ וְעֶשְׂרִים וּמָאתַיִם שָׁנָה בָּמָתוֹ בְּהַר הַהָר. מ וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מִלֶּךְ עַרְד וְהוּא-יֹשֵׁב בְּנֶגֶב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּבֵא בְנֵי יִשְׂרָאֵל. מא וַיִּסְעוּ מֵהַר הַהָר וַיִּחְנוּ בְּצִלְמָנָה. מב וַיִּסְעוּ מִצִּלְמָנָה וַיִּחְנוּ בְּפוּנֹן. מג וַיִּסְעוּ מִפוּנֹן וַיִּחְנוּ בְּאַבֹּת. מד וַיִּסְעוּ מֵאַבֹּת וַיִּחְנוּ בְּעֵי הָעֲבָרִים בְּגִבּוֹל מוֹאָב. מה וַיִּסְעוּ מֵעֵיִם וַיִּחְנוּ בְּדִיבֵן גָּד. מו וַיִּסְעוּ מִדִּיבֵן גָּד וַיִּחְנוּ בְּעֵלְמָן דְּבַלְתֵּימָה. מז וַיִּסְעוּ מֵעֵלְמָן דְּבַלְתֵּימָה וַיִּחְנוּ בְּהַר הָעֲבָרִים לִפְנֵי נָבו. מח וַיִּסְעוּ מֵהַר הָעֲבָרִים וַיִּחְנוּ בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרֵחוֹ.

מהפסוקים הנ"ל עולה תמונת המסע הבאה:

1. בני ישראל מגיעים לקדש מדרום (ל"ו), כנראה בתום הנדודים, אך לא ברור אם בשנה הארבעים או מוקדם יותר.
2. מקדש נוסע העם להר ההר (ל"ז), שם מתואר מותו של אהרון (ל"ח).
3. תיאור מרומז של מלחמת כנעני לאחר הר ההר (מ'), כמו בפרשת חוקת.

יגבר ויידרשו לעצמם קל וחומר: אם סיחון ניצח את מואב, ואנחנו ניצחנו את סיחון - על אחת כמה וכמה שנצח את מואב. לעומת זאת, על פי ספר דברים אין יסוד לחששם של המואבים.)

באופן דומה נאסר בדברים על ישראל להתגרות גם בבני עמון:

(יט) וְקִרְבַּת מוֹל בְּנֵי עַמּוֹן אֶל תִּצְרֶם וְאֶל תִּתְגַּר בָּם כִּי לֹא אֶתֶן מֵאֶרֶץ בְּנֵי עַמּוֹן לְךָ יְרֵשָׁה כִּי לְבָנֵי לוֹט נִתְּתִיהָ יְרֵשָׁה:

גם כאן בולט הניגוד לאמור במדבר, שם הנימוק המרומז לאי הכניסה לעמון הוא עוצמתם: "כי עז גבול בני עמון".

כלומר, בספר דברים משה רבנו קובע שארצות אדום, מואב ועמון נתונות להם בזכות, כירושה מאת ה', ועל כן אסור לישראל לפגוע בזכותם.

יתר על כן - על פי ספר דברים יש להקביל את זכותם ואת מהלך ירושתם את הארץ של עמים אלה לירושת הארץ על ידי ישראל (דברים ב' יב):

(יב) וּבְשַׁעֲרֵי יְשֻׁבוּ הַחַיִּים לְפָנֵינוּ וּבְנֵי עַשׂוֹ יִירָשׁוּם וַיִּשְׁמְדוּם מִפְּנֵיהֶם וַיִּשְׁבוּ תַּחְתָּם כְּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יְרֵשׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַן ה' לָהֶם:

אין טעם בהשוואה זו אם היא מדווחת רק על עצם הכיבוש (נראה כי הכיבוש של ישראל המוזכר כאן הוא כיבוש עבר הירדן המזרחי, שהרי בשעת נאומו של משה בערבות מואב אפשר לדבר בלשון עבר ("כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו")) רק על עבר הירדן המזרחי; הטענה בפסוק היא שיש לכיבוש מעמד משפטי דומה: זוהי ירושה בזכות.

כיבוש סיחון: בניגוד לעמים בעלי זכות הירושה, לסיחון לעוג ולעמיהם אין זכות כזו. כאן, שלא כמו במדבר, שם תואר כיבוש סיחון כאילוץ הנובע מהצורך לעבור דרכם לארץ, מתואר כיבושם כמהלך שלכתחילה הפנייה אל סיחון מספקת אמתלה למלחמה שתכליתה ירושת ארץ סיחון על ידי ישראל (דברים פרק ב'):

(כד) קומו סעו ועברו את נחל ארנון ראה נתתי בידך את סיחון מלך חשבון האמרי ואת ארצו החל רש והתגר בו מלחמה: (כה) היום הנה אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך:

.....(ל) ולא אבה סיחון מלך חשבון העברנו בו פי הקשה ה' אלוקיך את רוחו ואמץ את לבבו למען תתו בידך פיוס הנה:

כלומר מלחמת סיחון מתוארת בדברים כתחילת ירושת הארץ. כפי שראינו לעיל, על פי ספר דברים המסע דרומה תוכנן לכתחילה ולא נבע מאילוצים, ונראה כי הסיבה לכך היא שישראל צריך לרשת גם את עבר הירדן המזרחי.

מעמד עבר הירדן:

נבחן את האלטרנטיבות הקיימות לעם היוצא מקדש: א. תנועה צפונה לכיוון הר הנגב; במקרה זו לא יתאפשר כיבוש עבר הירדן (ארצות סיחון ועוג).

ב. תנועה מזרחה דרך אדום; על פי האמור בדברים, תנועה זו אסורה בגלל זכותם המדינית של בני אדום שארצם ירושה להם מאת ה'.

1. מאילת ומעציון גבר נוסע העם על גבול אדום (ממזרח), ומאת אחינו בני עשו ממזרח - לכיוון מדבר מואב (ח'), כנראה האזור שממזרח למואב.

2. משם נוסע העם לארנון: "קומו סעו ועברו את נחל ארנון" (כ"ד), ואז מתפתחות מלחמות סיחון ועוג (כ"ד-ל"ו). המשך התוואי הכללי דומה לאמור בספר במדבר.

הנקודות העולות מן התיאור

תיאור אופיו של המסע לפי תיאורו של משה רבנו בספר דברים שונה מאוד מזה שבמדבר בכמה נקודות:

א. הסיבה לאי כיבוש אדום, מואב ועמון.

לגבי אדום: לפי במדבר, ביקש ישראל מאדום לעבור גבולו, ממערב למזרח אך אדום סירב, ובגלל איומו ועוצמתו נטה ישראל ממנו לסבב את ארצו והקיפה, על ידי נסיעה דרומה ומזרחה. לפי דברים הנסיעה דרומה התרחשה הרבה קודם, כחלק ממסעות המדבר, והמפגש עם אדום הוא לכתחילה ממזרח; ממילא, אין צורך להיכנס לארצו, אלא עוברים בספר המזרחי שלה. בניגוד לספר במדבר, בספר דברים מתאר משה את האדומים כמי שיראים מישראל (דברים ב', ד'-ה'):

ד וְאֶת-הָעַם צוֹ לְאֹמֵר אֶתֶם עֹבְרִים בְּגִבּוֹל אַחֵיכֶם בְּנֵי-עַשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעֲרֵי וַיִּירָאוּ מִכֶּם וַיִּשְׁמַרְתֶּם מְאֹד. ה. אֶל-תִּתְגַּרוּ בָּם כִּי לֹא-אֶתֶן לָכֶם מֵאֶרֶץ עַד מִדְּרָךְ פֶּן-רָגַל בְּנֵי-יְרֵשָׁה לְעַשׂוֹ נִתְּתִי אֶת-הָר שְׁעִיר. ... וְנַעֲבֵר מֵאֵת אַחֵינוּ בְּנֵי-עַשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעֲרֵי מִדְּרָךְ הָעֲרָבָה מֵאֵילַת וּמַעְצִינֵי גִבְר

ולא כעם 'כבד בעל יד חזקה' כמתואר במדבר (עיינו במדבר כ', כ'). הסיבה שאין אנו נכנסים לארצם, ושיש לשלם להם תמורת מזון ומים, על פי ספר דברים, אינה החשש שמא הם יפגעו בנו, כמתואר במדבר, אלא הדאגה לזכויותיהם: "כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר" (דברים פרק ב', ה'); נימוק זה מחזיר אותנו לסוף פרשת וישלח (בראשית פרק ל"ו, ובייחוד פסוקים ו'-ח'), ומסביר מדוע קיים איסור לכתחילה לפגוע בזכויותיו המדיניות. יש להוסיף שבדברים אף נאמר על אדום "אחיהם" - "אחיהם בני עשיו" (פסוק ד'), ביטוי שלא נזכר לגבי עמון ומואב המופיעים בהמשך הפרק.

לגבי מואב ועמון: גם לגביהם מופיע בדברים איסור על ישראל להתגרות בהם (פסוקים ט', וי"ט), מכיוון שעם ישראל עובר בגבולם וקיים חשש שתפתח מלחמה בניגוד לרצונו של ה'. הכתוב מנמק את האיסור כך (דברים ב' ט):

(ט) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֶל תִּצְרֶם אֶת מוֹאֵב וְאֶל תִּתְגַּר בָּם מִלְחָמָה כִּי לֹא אֶתֶן לְךָ מֵאֶרֶץ יְרֵשָׁה כִּי לְבָנֵי לוֹט נִתְּתִי אֶת עַר יְרֵשָׁה:

לעומת זאת בתיאור בפרשת חוקת לא נזכר כלל שיש להם איזושהי זכות על הארץ, ועם ישראל לא נכנס לעמון ולמואב מסיבות טקטיות בלבד.

(קיימת ראייה לכך מסיפור בלק: "וירא בלק... את כל אשר עשה ישראל לאמורי... ויגר מואב מפני העם מאוד כי רב הוא..." (במדבר כ"ב, ב'-ג')). אם האיסור להיכנס למואב הוא אידיאולוגי, מדוע עליהם לירא, והרי ישראל כבר עברו לידם והם נוכחו שאין כוונתם לכיבוש? אלא, שלפי ספר במדבר, אין כאן כלל איסור; הסיבה לאי תקיפתם היא טקטית, ולכן משעה שנכבש סיחון, חוששים בני מואב שבטחונם של ישראל

תבוא בהמשך, ולכן הוא החליט לעשות את המעקף מדרום וממזרח. כלומר, נטישת הכוונה לעלות לארץ ישראל מצפון לדרום היא תוצאה של החלטה טקטית, אחרי שהאפשרות לחזור על תוואי המסע הראשון נבדקה, ולא שינוי של התוכנית מלכתחילה.

התיאור בפרשת מסעי אינו מספק לנו די מידע כדי שנוכל לדעת את משמעותו, אך התיאור בדברים מתייחס אחרת לכל הסיפור: ישראל מתכוונים לנסוע מעבר הירדן כדי להקדים את כיבוש עבר הירדן לכיבוש ארץ ישראל המערבית - כנען. ניתן לשאול למה לא נעשה כך במסע הראשון לארץ (בשנה השנייה) ועל כך יש שני הסברים:

1. במסע הראשון היה ניסיון לקצר את המסע ככל האפשר ולהקדים את בואם של ישראל לארץ, ומסע מעבר הירדן היה יוצר עיכוב של חודשים. במסע השני, לאחר ארבעים שנה, בעיית הזמן איננה גורם, כמובן.

2. במסע הראשון משה היה מיועד להיכנס בראש העם, ובשני הכניסה לארץ נאסרה עליו. לכן, ניתנה לו הזכות לכבוש את עבר הירדן, לפני הכניסה לארץ, ובכך משה נוטל גם חלק בארץ, ופותח למעשה את מסע הכיבוש וההתנחלות.

ב. זכויות הירושה של אדום, מואב ועמון.

לפי התיאור בבמדבר, אין לעמי האזור שום זכות על ארצותיהם, והיחסים בינם לבין ישראל הם תוצאה של שיקולי טקטיקה ומדיניות ותו לא. רק עוצמתם של אדום ועמון מנעה את כיבושם, ועם מואב לא הייתה סיבה להלחם, אף שהם מצידם חששו מישראל, כמתואר אצל בלק. לעומת זאת, לפי התיאור בדברים ההימנעות מהתגררות עם אדום, מואב ועמון היא בשל הזכות שנתן להם ה' לרשת את ארצם, ואולי גם האחוה (קירבת הדם והייחוס) בינם לבין ישראל.

ג. מעמד עבר הירדן

לפי פרשת חוקת, כיבוש ארצות סיחון ועוג הוא תוצאה של אילוץ: חייבים להגיע לירדן, וניתן לעשות זאת רק אם חוצים את סיחון (כי מאדום, כאמור, מפחדים). מכאן, שאין לכיבוש משמעות דתית אלא טקטית בלבד.

הרב תמיר גרנות מציע שגם כיבוש עוג היה המשך של אותו מהלך טקטי. התורה מדברת כמה פעמים על עוג ועל סיחון כ"שני מלכי האמורי" (דברים ד' מ"ו-מ"ז; ה', ד') וכורכת אותם בכריכה אחת. מסתבר, שעוג היה החזק והבכיר ביניהם, וממלכתו הייתה ממלכה עתיקה וחזקה: "כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים הנה ערשו...הלא היא ברבת בני עמון" (גברים ג', י"א). כנראה שהייתה ברית הגנה בין עוג לבין סיחון, וכיבוש סיחון גרר בהכרח עימות עם עוג וצבאו. העלייה דרך הבשן הייתה בבחינת מלחמת מנע, שנועדה להגן על האגף הצפוני של ישראל. לעומת זאת, בספר דברים הכיבוש של סיחון ושל עוג מתואר ככיבוש לכתחילה, של חבל ארץ שהוא ירושת ישראל.

ניתן לומר כי לפי במדבר עם ישראל כבש חבל ארץ בחו"ל כדי שהוא יוכל להיכנס דרכו לארץ ישראל, ולפי ספר דברים החל כיבוש ארץ ישראל בכיבוש עבר הירדן המזרחי - באותו חבל ארץ אשר ניתן לישראל לירושה: בארץ סיחון ועוג

ג. תנועה דרומה ואז צפונה ממזרח לארץ אדום ומואב, עד לקראת כיבוש האמורי - וכך אכן נעשה.

אפשר לאמר שאמנם, ניתן היה להיכנס מדרום תחילה, ולכבוש את עבר הירדן מאוחר יותר, אלא שלדרך זו יש כמה חסרונות, והבולט בהם הוא שהיא איננה מאפשרת למשה רבנו להיות חלק ממסע הכיבוש: אם ישראל עולים להר הנגב, כלומר לארץ ישראל - משה חייב להישאר בחוץ.

אולם, קביעה זו מעלה תמיהה: אם כיבוש עבר הירדן נחשב כחלק מירושת הארץ, אזי גם בו אין משה יכול ליטול חלק, שהרי אסור לו להיכנס לארץ?

הרב תמיר גרנות מציע את תשובה עקרונית הבאה לשאלה הנ"ל: אף שעבר הירדן המזרחי ניתן ירושה לעם ישראל, התורה איננה מתארת את מעמדו כמעמד הארץ שממערב לירדן, המכונה כרגיל בתורה "ארץ כנען". זכותם של ישראל בעבר הירדן המזרחי שווה אמנם לזכותם של עמון ומואב ואדום בארץ ירושתם, אבל היא פחותה מזכותם של ישראל בעבר הירדן המערבי. ומסביר הרב גרנות שניתן עוד לומר כי קדושת הארץ שממערב לירדן 'קביעה וקיימא' ואינה תלויה בכיבושה ובקידושה; קדושת עבר הירדן המזרחי, לעומת זאת, תלויה בכיבוש, ואולי לא רק בכיבוש שלו אלא גם בכיבוש עבר הירדן המערבי (עיינו רמב"ן על במדבר ל"ב, כ"ט-ל'). לכן, משה יכול ליטול חלק בכיבוש העבר המזרחי, ואין בכך סתירה לאיסור הכניסה לארץ המוטל עליו.

סיכום ביניים - היחס בין שלושת התיאורים

א. כיון הכניסה לארץ:

בפרשת חוקת המסע לעבר הירדן מתואר כנובע מאילוצים טקטיים. ישראל לא התכוונו לנסוע לכתחילה לעבר הירדן, אלא לחפש להם את הנתים הנוח והפחות מסוכן לכניסה לארץ. תחילה שלח משה מלאכים לבני אדום, כדי לבדוק את אפשרות הגישה דרכם לכיוון הירדן; אולי מתוך הנחה שזה מעבר נוח ובטוח יותר מעליה להר הנגב, ואולי מחשש שמא זכרון תיאורי המרגלים על ענקי הר חברון וביצורי הערים שם, וגם זכרון ההפסד הצורב במלחמה עם העמלקי והכנעני ירתיע את העם מלעלות הישר צפונה על הר הנגב. כאשר התברר שאין אפשרות להיכנס לאדום ללא מלחמה גדולה, נסעו ישראל "דרך האתרים" (במדבר כ"א, א') להר ההר, ורש"י פירש זאת כך (רש"י במדבר כ"א, א'):

דרך האתרים - דרך הנגב שהלכו בה המרגלים שנאמר (במדבר י"ג, כ"ב): "ויעלו בנגב".

ומסביר הרב תמיר גרנות שרש"י מציע כאן פירוש פשוט מאוד לבחירה לנסוע לכיוון הר הנגב - מזרחה או צפון מזרחה - לאחר שכבר נודע הסיור האדומי: משה רבנו מנסה לחזור לתוכנית המקורית, כלומר לבדוק את אפשרות העלייה דרך הר הנגב, כמו שעלו המרגלים בשעתם. בשלב זה טרם התקבלה ההחלטה לנסוע דרומה מסביב לארץ אדום. אולם, הניסיון להיכנס מדרום צפונה נתקל בהתנגדות הכנעני היושב בהר, ואף בהפסד בקרב הראשון - "וישב ממנו שבי" (שם). אמנם ישראל נודרים נדר והקב"ה מסייע בידם לנצח (שם, ב'-ג'), אך מסתבר שמעבר לנצחון הרגעי סבר משה שהכניסה מהר הנגב תהיה קשה וטראומטית, והתנגדות נוספת עוד

כהמשך של משה. על ידי פעילותו של משה בכיבוש עבר הירדן התחברו והיו לאחד הרכיבים השונים של גאולת ישראל: חרות, לאומיות, תורה וברית - וארץ.

משמעות ההבדל בין תיאורי המסע במדבר ובדברים

מסביר הרב תמיר גרנות שנראה כי הפרספקטיבה המרכזית של התיאור במדבר היא זו הלאומית, והמסע כולו מתרחש תחת הרושם של חטא המרגלים, מתוך רצון להימנע מהטעויות שקרו בו. אמנם טראומת המרגלים צפה באופן מפורש רק בתגובתו הבוטה של משה רבנו להצעת בני גד וראובן להתנחל בעבר הירדן לפני כניסת העם לארץ (במדבר ל"ב, ו'–ט"ו), אך הרושם שלה קיים כל הזמן. כשלון המרגלים נבע, כפי שמפורש בתורה, מחוסר בטחון בה' (עיינו במדבר י"ג, כ"ז - י"ד, ד'), אך הרקע שלו הוא הציפייה לכניסה ניסית, ללא התחשבות בנתונים הריאליים. יהושע וכלב מאמינים בה' ובטחים בהצלחת ישראל (שם, ו'–ט'), אך העם אינו בוטח מספיק כדי להיכנס מול בני הענק והערים הבצורות. מהלך המסע בשנת הארבעים לא יחזור על הטעות הזו: כאן הכניסה תהיה זהירה וטקטית. משה מבקש את המסלול הבטוח והנוח ביותר, ובחירת הדרך הארוכה היא מתוך מחשבה שזוהי 'דרך ארוכה שהיא קצרה'. המסע מתנהל באיפוק ובוזהירות, כדי שלא להביא את העם בפני ניסיון שלא יוכל לעמוד בו. ייתכן שגם נקודה זו נרמזה בדברי רש"י על "דרך האתרים" (במדבר כ"א, א'), שפירש כי הכוונה היא לדרך הנגב, בה הלכו המרגלים (כנראה מתוך קריאת האות אל"ף במילה כאל"ף נחה - תרים²); משה הבין שאל לו לחזור על דרך המרגלים.

לעומת זאת בספר דברים מקבל המסע שנעשה בדיעבד, תחת אילוצים טקטיים, משמעות של לכתחילה. ממבט מאוחר, סיפורי ומסכם, מובן שמה שנראה היה מתחילה כאוסף מקרים ואילוצים, היה צריך להיות בדיוק כך: התכלית שלכתחילה היא כיבוש עבר הירדן כחלק מהארץ הגדולה השייכת לעם ישראל.

משמעות נוספת של המסע קשורה בתפקידו של משה עצמו. בספר דברים זהו סיפורו של משה (לפי נקודת הראותו) שהיא חלק מתורת ה' - הוא שותף בחלק הראשון של ירושת הארץ! זוהי סיבה מרכזית לעריכת המסע דרך עבר הירדן: לא רק מפני שמה חפץ לקיים בגופו את מצוות יישוב ארץ ישראל, אלא מפני שכך נמתח גשר משמעותי בין יציאת מצרים לבין כיבוש הארץ. ניתן לאמר שחטא המרגלים הפך את התורה לשני סיפורים נפרדים: סיפור יציאת מצרים ומתן תורה מחד גיסא, וסיפור הכניסה לארץ מאידך גיסא. קיים נתק מהותי בין 'תורה עילאה' של יציאת מצרים, לבין הכניסה הארצית לארץ ישראל. אי כניסתו של משה רבנו לארץ היא הביטוי העמוק ביותר לנתק הזה: מי שהוטל עליו להוביל את המהלך הגדול של יציאה מעבדות לחרות, להקים את ישראל כעם, לכרות ברית עם ה' ולהכניס את העם לארץ - יישאר בחוץ. לפי ספר דברים, ייתכן שהמטרה הראשונית של הירושה בעבר הירדן קשורה לכך: משה עצמו מתחיל את המהלך של כיבוש הארץ. אמנם את החלק העיקרי יבצע יהושע, אך זה ייחשב

2 ועיינו רשב"ם במקום.